

Tyfusepidemien i Bogense 1895

Af *Knud Erik Madsen*

Denne artikel bygger på lægernes medicinalberetninger og søger at vise, hvorledes lægesystemet var opbygget før århundredskiftet. Beskrivelserne starter hos en praktiserende læge, blandt hvis patienter der udbryder en epidemi, og den slutter hos det centraladministrerende Kongelige Sundhedskollegium, der udgav årlige beretninger over sundhedsforholdene i landet og herunder omtaler nævnte epidemi.

Affæren om de inficerede flødeboller

Det hele begyndte hos konditor Madsen i Bogense i foråret 1895. Han havde forretning og konditori på hjørnet af St. Annagade og Torvet. Familien havde været en tur på Sjælland og var kommet hjem den 20. marts. To dage senere blev familiens lille dreng på 4 år syg. Den praktiserende læge i Bogense, dr. Klein, undersøgte ham, men kunne ikke finde ud af, hvad drengen fejlede. Dr. Klein kunne kun konstatere, at han havde diarré og mådeholden feber (1). Sandsynligvis fordi lægen ikke kunne finde ud af, hvad drengen fejlede, tog familien det ikke så tungt med hans sygdom. Han fulgte moderen, som han plejede, når hun hjalp til i bageriet (2). Dr. Klein var imidlertid foruroliget over, at hans tilstand ikke bedredes i løbet af den efterfølgende uge, og fik mistanke om, at sygdommen måske var tyfus.

I begyndelsen af april blev lægens mistanke bekræftet. Den 2. april var en pige, der tjente hos konditorfamilien, nemlig blevet syg, og to dage senere var endnu en pige blevet syg. Deres symptomer var de samme som drengens, men her stillede dr. Klein straks diagnosen: tyfus. Tyfus har en inkubationstid på en halv snes dage, så det passede glimrende med, at det var drengen, der havde smittet pigerne.

Man søgte straks at forhindre, at sygdommen skulle sprede sig yderli-

gere. De to piger blev indlagt på sygehuset, og den lille dreng blev isoleret i hjemmet, så vidt det var muligt. Herved fik man da også sygdommen bremset inden for familien. Men uden for hjemmet var dette blot begyndelsen.

I nærheden af konditoriet boede en værthusholders enke, som dagligt handlede i konditoriet. Nu blev også hun syg. Da hun i starten kun var lettere angrebet, troede hun ikke på lægens påstand om, at hun havde fået tyfus. Hun protesterede derfor kraftigt mod lægens ønske om indlæggelse og insisterede på at blive hjemme. Da sygdommen forværredes, lod hun sig dog indlægge – men havde forinden nået at smitte sin 2-årige søn. Lægen havde ganske vist advaret hende mod at lade barnet sove hos sig om natten, sådan som det plejede, men moderen havde ikke villet bøje sig. To dage senere blev også barnet indlagt, mens den øvrige familie gik fri.

Den 20. april dukkede et nyt tilfælde op. Denne gang var det en svingerinde til konditorfamilien, der var blevet syg og måtte indlægges. Hun boede for sig selv i byen, men havde gået konditorens til hånd som afløser for de to syge piger.

Alle de hidtidige tilfælde i denne epidemi var blandt folk, der jævnligt havde direkte omgang med konditorens. Men mellem den 21. og 27. april blev yderligere fire syge, og det eneste, de havde bedrevet, var enten at have besøgt konditoriet eller spist kager derfra.

Senere da Dr. Klein beskrev epidemien i sin årlige medicinalberetning, var det specielt disse fire tilfælde, han fremhævede. Grunden hertil var, at »Nydelse af Flødeskum med temmelig stor Sandsynlighed viser sig at være Aarsagen til, at de havde erholdt Sygdommen«. Dr. Klein skriver videre »At Mælk jo er en intens Modtager af Contager (3) er jo meget bekendt, men jeg tror ikke, at det er almindeligt, at man tænker paa at vogte sig for Flødeskum«. I sin medicinalberetning oplyser dr. Klein til slut, at ingen døde under epidemien, men at de fleste tilfælde var ret langvarige (ca. 6 uger i gennemsnit).

Medicinalberetninger på lokalt plan

Beskrivelsen ovenfor af tyfus-epidemien i Bogense bygger på dr. Kleins medicinalberetning for 1895. Alle praktiserende læger skulle indsende

sådanne årlige medicinalberetninger. Heri skulle de indberette om sundheds- og sygdomsforhold i det forløbne år inden for det område, hvor de praktiserede (4). Indberetningerne skulle sendes til distriktslægen. Landet var dengang inddelt i ca. 100 læge-distrikter, ofte bestående af en by og dens opland. I de større byer deltes byen mellem en række distriktslæger, som så kaldtes stadslæger. Fyn var delt i 11 lægedistrikter. Disse distriktslæger modtog medicinalberetninger fra alle de praktiserende læger indenfor distriktet, og på grundlag heraf plus deres egne erfaringer udfærdigede de en medicinalberetning for hele distriktet (5).

Distriktslæge i Bogense var H. C. A. Bolvig. Da han modtog dr. Kleins medicinalberetning, var han dog allerede bekendt med tyfus-epidemien. For det første havde han selv haft et par patienter, som var blevet smittet og indlagt under epidemien. For det andet modtog han som distriktslæge ugentlige lister over sygdomstilfælde fra de praktiserende læger, og da epidemien dukkede op i dr. Kleins ugeliste, havde Bolvig bedt ham om straks at rapportere hvert nyt tilfælde (6).

Da epidemien forløb fredelig, besluttede distriktslæge Bolvig den 7. maj ikke at gøre videre ved sagen (7). Forinden havde man bestræbt sig på at forhindre yderligere spredning af smitte. Dr. Bolvig oplyser i sin beretning, at konditoriet var blevet desinficeret, og at folk holdt sig borte fra lokalerne af frygt for smitte. Desuden var mælkesalg til mejeriet blevet forbudt fra ejendomme, hvor sygdommen var til stede, og de fleste steder blev der foretaget desinfektion både af lokaler og af tøj og sengetøj, som de syge havde været i berøring med.

Under epidemien nåede ialt 14 at blive syge, hvoraf de 11 blev indlagt på sygehus og de 3 behandlet i hjemmet under stadig isolation.

Distriktslæge Bolvig videresendte de praktiserende lægers samt sin egen medicinalberetning til stiftsfysikus Trautner i Odense. Landet var dengang delt i 12 fysikater, som hvert omfattede et eller flere amter – fysikatets grænser fulgte ikke altid amtsgrænserne. Fyns Stiftsfysikat bestod således af Odense og Svendborg amter (8). Fysikus modtog medicinalberetninger fra hele fysikatet og udarbejdede på grundlag heraf en medicinalberetning for hele Fyn. Det var et helt lille hæfte på 33 håndskrevne foliosider, hvor en række tabeller med forklarende og sammenbindende kommentarer beskrev sundheds- og sygdomsforholdene.

I stiftsfysikus Trautners gennemgang af de enkelte sygdomme findes også et afsnit om tyfus. Heri findes tre tabeller over tyfustilfældene på Fyn. I alle tabellerne skelnes mellem landdistrikter, bydistrikter og land- og bydistrikter tilsammen. I den første tabel sammenlignes tallene for 1895 med de foregående års tal. I den anden tabel er tallene for 1895 blevet fordelt på de enkelte måneder. Endelig i den sidste tabel er tilfældene blevet fordelt på de enkelte lægedistrikter. I bemærkningerne til den sidste tabel omtaler han epidemien i Bogense således:

»I *Bogense* var der i *Juli 8, Aug. 3, Sept. 6 Tilfælde*. April 12 Tilfælde der optrådte som en Epidemi der nærmere beskrives af Læge Klein og Distriktslægen. Man mente at spore Smitten tilbage til et Konditori og navnlig til Flødeboller, hvis rå piskede Fløde skulle have overført Smitstoffet. Af de 14 Syge behandledes de 11 paa Sygehuset. Flere tilfælde vare ret ondartede og langvarige men dog døde ingen. I Landsognene var Tilfældene spredte«.

Fysikus Trautner sendte hele materialet til Sundhedskollegiet i København. Det er da også i Sundhedskollegiets arkiv, vi i dag finder medicinalberetningerne (findes nu i Rigsarkivet).

Medicinalberetningerne på centralt plan

Det Kongelige Sundhedskollegium var navnet på den institution, som under justitsministeriet stod i spidsen for sundhedsvæsenet i Danmark. Kollegiets opgaver svarede nogenlunde til sundhedsstyrelsens idag. I sit administrationsprincip var kollegiet dog noget ganske særligt. Det var oprettet under enevælden i 1803 – og da som afløser for to tidligere institutioner fra 1740 og 1785 – og efter den tids sædvane var det kollegialt administreret. Det vil sige kollegiet bestod af en gruppe på ca. 10 ligestillede personer, som alle skulle udtale sig i alle sager. Denne administrationsform gik man i almindelighed bort fra i 1848, da det ministerielle system, som vi kender i dag, blev indført. Men for Sundhedskollegiets vedkommende skete ingen ændringer. I 1888 gennemførte man en reform, som skulle lette arbejdspresset på kollegiet, men grundprincippet forblev uændret lige til 1907, da kollegiet opløstes (9).

Da Sundhedskollegiet i København modtog pakken med medicinalbe-

retningerne fra Fyn, tog man materialet fra stiftsfysikus Trautner ud. Det drejede sig om den allerede omtalte medicinalberetning og to korte fire-siders sammendrag af beretningen samt et kort følgebrev. Dette materiale lagde man inden i et særligt læg – et læg som kollegiet havde ladet fremstille til omslag for alle sager, man havde til skriftlig votering. På forsiden noterede man de sædvanlige oplysninger om dato, journalnummer, kort beskrivelse af den indlagte sag etc. Derunder var der plads til, at kollegiets enkelte medlemmer kunne notere deres bemærkninger til sagen.

Skriftlig votering var den forhandlingsmetode, som kollegiet hovedsagelig betjente sig af på dette tidspunkt. Det foregik i praksis ved, at sagerne sendtes rundt blandt kollegiets medlemmer, som så kunne sidde hjemme og studere de enkelte sager og derefter nedskrive deres bemærkninger til dem. Kollegiets dekan (= formand) forestod kollegiets arbejde, og det var bl.a. hans opgave at se, om der var enighed om en sag efter første cirkulationsrunde, eller om sagen måtte ud i ny cirkulation på grund af uenighed blandt kollegiets medlemmer. Det kunne således være ret langsommeligt at få en sag behandlet. Skulle der sendes svar tilbage i en sag, skulle sagen først behandles, dernæst skulle medlemmerne godkende et svarbrev, og endelig når svarbrevet var renskrevet, skulle det underskrives. Alt sammen krævede ny cirkulationsrunde. Det kunne let tage halve år at komme så vidt. Ved en reform i 1888 fik man bemyndiget dekanen til alene at underskrive de fleste udgående breve. Men det var stadig en langsommelig affære. Stiftsfysikus Trautners medicinalberetning fik kun nogle få bemærkninger fra et enkelt af medlemmerne (ingen omtale af epidemien i Bogense) og ikke alle kollegiets medlemmer har noteret, at de har set beretningen, og alligevel har det taget over to måneder for medlemmerne at kigge sagen igennem.

Kollegiet havde i 1846 oprettet en række underudvalg for at lette arbejdsbyrden. De skulle først behandle sagen, før den blev sendt til forhandling blandt de øvrige medlemmer. Medicinalberetningen fra Fyn har således startet sin behandling i medicinalberetningsudvalget. Her har tre medlemmer brugt en lille måned på at kigge sagen igennem, og heraf havde kun den første en kort kommentar at knytte til sagen. Resten af udvalgets og kollegiets medlemmer nøjedes med at notere en dato for, hvornår de havde set på sagen, samt deres underskrift. Her skal det dog

bemærkes, at det var en ulønnet bibeskæftigelse at være medlem af kollegiet.

Uden at have efterladt sig spor har medicinalberetningerne fra Fyn også været behandlet i redaktionsudvalget. Sundhedskollegiet udgav nogle årlige beretninger om medicinallovgivningen, kollegiets egne forhandlinger og medicinalberetninger. Medicinalberetningerne indeholdt væsentligst skemaer over de enkelte sygdommes geografiske og månedlige fordeling. Til skemaerne har man knyttet en forklarende tekst, som uddyber uregelmæssigheder i skemaerne.

Ser man på tabellerne over tyfus, ses, at der i Bogense var 12 tilfælde i april 1895. I de efterfølgende bemærkninger til tabellen uddybes tallet således:

»I Bogense By opstod en lille Epidemi i April (12 Tilfælde); dens Oprindelse kunde med stor Sandsynlighed føres tilbage til et Konditori (infecterede Flødeboller); flere Tilfælde vare ret ondartede og langvarige; i Bogense Lægedistrikts Landkredse vare Tilfældene spredte« (10). Denne korte beskrivelse stemmer nøje overens med stiftsfysikus Trautners omtale af epidemien i hans beretning (se tidligere omtale).

Det ovenfor skitserede lægesystem med distriktslæger, fysici og Sundhedskollegium var på dette tidspunkt ved at være forældet. Man var på Rigsdagen begyndt at tale om, at en reform af systemet var påkrævet. Den måtte dog vente til efter systemskiftet i 1901, hvor venstre kom til magten. I 1907 nedsattes »Medicinalkommisionen«, som i de efterfølgende 14 år udarbejdede grundlaget for reformer af hele det danske sundhedsvæsen.

Noter

1. Dr. Kleins medicinalberetning for 1895. Findes i Sundhedskollegiets arkiv, som nu findes i Rigsarkivet.
2. Distriktslæge Bolvigs medicinalberetning for 1895. Opbevares samme sted.
3. Contager = smitte.
4. Instruktion af 1. december 1888. § 2.
5. S. Hansen: Haandbog i Medicinallovgivning. 1. udgave 1898. p 21 ff.
6. Bogense Lægedistrikts Arkiv, Kopibog, brev til fysikatet den 23. april 1895.
7. Bogense Lægedistrikts Arkiv, Kopibog, brev til fysikatet den 7. maj 1895.
8. S. Hansen: Haandbog i Medicinallovgivning. 1. udg. 1898. p 10 ff.
9. K. E. Madsen: Det kongelige Sundhedskollegiums arkiv. Odense 1980. p 1-6.
10. Medicinalberetninger for Kongeriget Danmark for Aaret 1895. Kbh 1897 p 26.